

P.P. 1-17

Uses of trees,
riddlesK13/21 ~~11/3/21~~
F. Vilakazi

rec. 19/5/45

f. 32 5 pps typed (10%)

ImithiUmkhovothi :- Umuthi omuhle.ekwenzeni amajokwe. Amagokolo :-

Izithelo zawo ziyadliwa zimnandi.

Umkhonklo :- Umuthi onengazi kakhulu.

Uma ugawula kuyaye kuphume

amasi, lamasi uma ekuthinte

emzimbeni kuvela izilonda.

Umsilingi :- Umuthi owawungekho

kuleli lakithi wafika vezizwe.

wenza amapulanguwe amadla. Kuthi

amagabunga awu asize uma

uphetwe isisu. Umyamathi :-

Umuthi osize ijenge msilingi. Uma

ulunywa isisu udla amagabunga

awo. Umkhuhlu :- Zimbili izinkhlobo

zomkhuhlu, owenkunzi nowenko-

mazi owenkunzi awunazo izinkhlobo

kodwa owenkunzi unazo. Amakhlobo

omkhuhlu wenkomazi kuchathwa

ngawo uma ulunywa isisu. Umvuyo :-Izithelo zo mvuyo ziyadliwa :- Ighume :-

Lenza izajila zokushaya izinyosi.

(8) Ugagane:- Abantu bavama ukwenza
 nyawo izikhhenkwanu ngo ba umuthi,
 oqinile onqadliwa umukhwa.
Umhlakwa:- Izintlamvu zawo
 zinama futha okuhlukhukhwa ngawo
 imisindo yezidwaba. Isibubu:-
 Senza izinkezo nezixembe. Umdoni:-
 Izithelo zawo ziyadliwa. Futhi
 uyabazwa wenza izigqulo zoku-
 shaya isitambu. Uyethi:- Uyasiza
 uma umuntu uphethe umkhulu.
Umouthu amini:- Unezithelo ezidliwayo
 zithandwa abantwana ikakhulu.
Umriyo:- Nawo izithelo zawo ziyad-
 dliwa. Umgagongo:- Umuthi
 osiza kakhulu kuchatheni uma
 unama bungane esiswini. Umozwane:-
 Amahlamvu awo ayaxotshwa uua-
 nke uma uphethe likhanda.
Umthombe:- Amagqolo omthombe
 ayaxotshulwa kwenziwe uzi lokwe-
 luka amacansi. Ithol
Inqayi:- Senza izinduku ezinkle.

700

K13/21

3

- (9) Umgamazi :- Kusethulwa ama-
xolo kwenziwe izintambo zoku-
bopha izintungo zamagugwane.
Iklolo ! Nalo lenza izintungo
zokwakha amagugwane.
Amasethele :- Umuthi omuhle
ekwenzeni izinduku. Isikhuphashane
Izithelo zase ziyadliwa ikakhulu
zithandwa abafana. Umthungulu :-
Unezithelo ezimnandi kakhulu
ekwenzeni ijamu. Abanye benza
amanzi amnandi okuphuzwa.
Unweba :- Umuthi oqinile ekwe-
nzeni izingola nezinduku.
Umkhinane :- Unezithelo ezimnandi
ezidliwayo, wenza futhi amableki
ezingola. Umgamu :- Izinklamvu
zawo zenza utshwala obumnandi.
Abantwana sebaze beza nesiga
sokuthi: 'Udakwe utshwala bama-
gamu?' Amaxolo awo adliwa
umuntu osuke efelwe, kuthiwe
yikhona ezogina angaphelelwa amandle.

- (10) Umazwenda :- Abafana benza ngaye izinduku. Abadala baluka ngaye kwenziwe izithebe zokudlela inyama.
- Umthongwane :- Izithelo zawo zithi uma seziginile zibe izigijana ezibizwa ngokuthi amathongwane kufakwe khona. ugwayi ogayiveyo.
- Umnama :- Umuthi othandekayo ekwenzeni izinduku. Izinduku ezenziwe ngawo zinepani elikhulu.
- Umsimbithi :- Umuthi ovamise ukwakha izindlu, wenze nezinduku, nezimboko, namawisa.
- Ziphampatho :- Umuthi wokwakha izindlu.
- Umthombolli :- Wenzwa izinsika ezinkle zokwakha izindlu.
- Umorgawe :- Kugala wawuthandeka kakhulu kubaswa wona uma kwenzwa imikhonto ngoba unamalake amalake, futhi uthandeka

700

K13/21

5

- (w) Ngokulondoloza umlilo umetshisi ungakazina kusokhelwa ngozwaathi. Umphumbulu:- Umntshi omuhle ekwenzeni izinduku eziginileyo. Iqwaninga:- Izimpande zalo ziyasiza uma ukhwehlela, ziyagqotshwa ziphuzwe. Usolo:- Lwenza amanamfu ezingola. Isifichi:- Kwenzwa ngaso imiphini yamazembe. Umkhaphampethu:- Uma inkomo inezilonda kugqotshwa lomntshi ufakwe bese zifa zonke izimpethu ziphele nya. Umntshandulukwa:- Unezinhlamvu ezidliwayo kepha azimnandi zimuncu nje. Umzungulu:- Wenza izintambo eziginile zokufulela amaghubwana. Usondelangane:- Nxa umuntu enezinhlamba ubanjwa ngameva akhe lapho esesikwa ekhishwa. Izundu:- Amanhlamvu

700

K13/21

6

- (2) Alo enza abantu abahle besi-
lungu, kuthi isidumbu salo senze
imishanelo elukhuni. Linezithelo
futshi ezidliways. Umgqoko:-
Lomuthi unameva amade. Abantu
bawakoma ekhanda ukuze kuthi
uma beklathwa ngameva baba-
ngule ngawo, ikhakhulu indule
baze baveza nesisho sokuthi; 'Iva-
likhishwa nglinga? Umdlabe:- Sona
umuthi ojingozi kabi uma uke
wana ngasemoyeni iphunga lawo
leza kuwe uyafa khona lapho.
Nezilwane, nezinyoni uma zikeni
zadlula kuwo zamukelwa iphunga
lawo zifela khona lapho. Lapho
umile khona ufica amathambo
sekwaba mhlophe nje ezilwane.
Ungazi:- Lomuthi ukhikhiza
amahlule. Ezinyanga zona
zelapha ngawo uma umuthi
eqhinsika igazi emzimbeni.
Umntuma:- Izothelo zawo ziyi-

700 K.3/21 7

(13) siza ukhlabela dimeliso, ziwu-
mhlabele. Umyezane :- Lonuthi
uyaye ungunywe ubezinganyana
ezimpisha bese kwenzwa ungedo
ofakwa ngamagxawe ahlabe ne
empini. Yizona zigu zakwa zulu.
Umhluhluwe ; Umuthi onameva
uyaye wenzwe isicheme sifakwe
enhla namadovu enkonyaneni
ukuzo linganyisi uma lihamba
norina. Lithi uma liyanula
ameva ahlabe unina, ethuke akha
hlele inkonyaneni. Isibaha :- Lona
Umuthi osiza kakhulu emkhuhla-
neni. Kugaba awukho owawe-
dlula wona, namanye uma
uwuthenga ukuba unani elikhulu.
Umphafa :- Kuyaye kuthi uma
izulu seline kakhulu izimbuzi
zingakwazi ukuphuma zeluke
zisikelwa wona umphafa ama-
hlamvu awo zidle wona. Insaqa
kwakuligugu kakhulu endulo

700

13/21

8

(14) Ukubema insangu. Ibenywa nge
 gudu. Yilapho izinsizwa zasihla-
 ngana khona zixoxelane ubugha-
 we bazo. Kwakuye kutshi insizwa
 ibeme magede yathula nalo, bese
 zithi ezinye; "Ukhule nalo njena
 ngayiphi impi yakho na?" Aphe-
 ndule athi; "Ekuthini ngahlabana
 nasekuthini futhi ngahlabana?"
 Aso magede azibongele esho izibong-
 zakhe. Ezinye zithi; "Ukhule nalo nga-
 khona mfoka Bari nasendaweni
 yasekuthini siywa ngobugthane bakho?"
Iddebelendlovu; - Abafana baya-
 licija benze ngalo izinkande
 zokuhlaba insema. Insema ipho-
 nswa ekwehleni, abafana bese
 beyiciba befunda ngayo ukuhlaba
 izinyamazane zigijima.
Ummungumabele; - umuthi omuhle
 ekwenzeni amajokwe nemiphini
 yamazembe. Ummumbu; - Lona
 umuthi izinyanga ezalapha ngawo

700

K13/21 9

(15) Umuntu odamise ukufelwa abantwana
 Umuthi wokumisela. Inyanga yelapha
 yelaphe ithi uma seyigeda ithathe
 konke ebeyelapha ngako ikuggibe
 ekhaya, kuthi phegulu itshale wona
 Umuntu. Mhla umilayo belhembe
 bonke ekhaya ukuthi umntwana
 uzobakhona. Iboza: Siyasiza
 kakhulu uma ukhohlela, umuthi
 womkhuhlane kugxotshwa ama-
 hlamvu awo aphuzwe. Inhlaba:
 kuthathwa amabege awo omileyo
 ashiswe engiwe umlotha osutshwa
 noqwayi uma uzaywa ukuze ube-
 mmandi. Uma kukhokhwa umntwana
 ebeleni kuthathwa ibege eluluhlaza
 linindwe ebeleni athi uma efuna
 ukuncela ezwe libaba ibele aless-
 be njalo. Isihleke: Umuthi owa-
 waziswa kakhulu ukutshalwa
 phegu kwamathuna benzela uku-
 vimbela abathakathi ukuba
 bangammbululi lona ofileyo.

- (6) Intelezi:- Umuthi okuchelwa ngawo ekhaya uma kukhona umhlolo ovele ekhaya, abaningi nanamuhla basawenza. Umhlonyanis: Uya-siza kakhulu emkhulane ikakhulu ekuchatheni izingane. Umahedeni: Kugxotshwa amahlamvu nezimpande zawo kulashwe izinkomo ziphuziswe bese zihuda. Umond: Umuthi osizayo ngokugeda ukugumba. Kusetshenziswa izimpande zawo. Umla inkhiziyo uma imnyama ingakuthandi ukudla. Umkhokha:- Izinklamvu zawo zibomvana nebadlana elimnyama. Zifakwa eikhwameni semali kuthiwe ziletha inkhlanhla yokuba uthole enye futshi semali. Baningi abasakwenza nanamuhla. Umfucamvu:- Kugxotshwa amagxolo awo agxotshwe umuntu akhuphe ngawo umthakathi (inyongo).

(17)

Ukugagelisana

Ukugagelisana loku kwakuwu-
mdlalo owawuthandwa kakhulu
ngabantu bakithitta endulo.
manje sekungimdlalo nje wabantwa
na kanti futhi nazo izingane
sezizawukhohlisa. Endulo abadala
kwakuyiyonanto bezijabulisa
ngayo uma beziphumulele.

Ukugagelisana kwenziwa kanjena:
Ngitshela igama lenyoka ende ku-
nazo zonke ephlabeni; (Yindlela.)
Nginenkomo engadli uma ingenawo
umsila; idla uma inomisila kuphela
(Inaliti.) Nginomuntu wami ohamba
abuye esangweni; (Umsanelo.)

Nginezinuzwa ezipaka amatatshi
aluhlaza, ngelinye ilanga abomvu
ngelinye ilanga amnyama; (Ijikijolo.)
Nginezibani eziphahle intaba; (Amehle.)
Nginomakoti ogqoke izingubo ezim-
hlope nesigqoko esimpopu; (Uthi lomethisi.)
Nginenkomo emhlophe ehlala esibayeni

(18) cibomvu, (amazinyo.)

Nginabantu bami abaphakle intaba,
 (Izinsika zendlu.) Nginomuntu
 othi angawela endaweni elukhuni
 afe; (Ibodlela.) Nginezinkomo ezidla
 ehlathini elimnyama; (Izintwala.)
 Nginendlela ende engageini ndawo;
 (Umfula.) Nginewisa elibethelwe ngezi-
 pikili ezimnyama; (Ikhanda neginwele.)
 Nginesigaxobo esinamakhazi amabili;
 (umuntu nezingalo zakhe.) Nginamangi
 amnyama ahlala eshunyweni; (Uyinqi.)
 Nginesilwane ekuthi ekuseni sihambe
 ngezinyawo ezine; emini ngezinyawo
 ezimbili; ntabama sihamba nge-
 zintathu; (Umntu oseyingane akhase
 lapho esekulile ahambe ngazombili, kuthi
 esegugile adondolozele ngoboko.)
 Nginomuntu ogya kuwe izikhangu;
 (Umbhakusa uma linomoya.) Nginomfazi
 ozala ngezimbambo; (Ivovo) Nginomfazi
 odla alale phezu komntakhe. (Ithe
 lokugaya lizitshikelwa imbokodwe ingaphansi.)

- (19) Nginabantu abathabhu oyedwa ushaya
 ikitali ababili bayasina, (Iwashi.)
 Nginazintombi ezithwele umbondo nge-
 zigcazi ezimhlophe, (Izibonda zikatelefoini.)
 Nginazinkabi ezimhlophe zidonsa ugoda
 olubomvu, (Amazinyo nolimi.)
 Nginazinsigwa engithi ngingazibamba
 zikhale izinyembezi ezimhlophe,
 (Imibele yenkomo.) Nginamadoda
 amabili aphikisana njalo uma hamba
 ileyo ithi yimina phambili nenye ithi
 imina phambili, (Izinyawo.)
 Nginabantu bami abahamba zonke
 izinsuku nasebusuku nasehini
 kabaphumeli, (Amazizi.)
 Kukhona umuntu owema mhla
 ezalwa nana mhla usamile, (Umuthi.)
 Nginengama edla nezimvu ezimhlophe
 ezide zuya ngaphaya nangaphaya,
 kodwa zidla ndawonye, (Ulimi namazinyo.)
 Nginenkomo yami emhlophe elala
 endle, (Amazolo.) Kukhona umuntu
 othunywayo kodwa kanazo izinyawo

(20) Kodwa phezu kwako loko usheshisa
 okuokhozi, akwenze othunywe kona,
 (Izwi.) Nginomuntu othamba nga-
 ndlelanye abanye ngayo futhi, ka-
 hambi ngenye; (Yisicaba.) Nginesi-
 baya sami esingenasango, nezibhala
 khona zingqibithela phezu,
 (Yisicoco.) Nginenyoka yami enga-
 uyelua muntu iya lapho igarde-
 khona; (Ngumpula.) Nginesibani
 esivutha njalo, size sicishwe
 umnikaziso; (Yilanga.) Nginibandla
 lami elihlabelayo, elithi linga-
 kubela phansi kujab'oliphetheyo,
 (Ukhuduma kwesisu.) Nginamabutho
 ami asina aphelekezelayo; (Amadlambi.)
 Nginezinkomo ezingena ngesango
 ziphume ngentaba; uma zike za-
 phuma ngesango kuyabatshezwa,
 (Ukhudla okungena ngombono.)
 Nginempisi, nenkukhu namabele. Ngi-
 fika emfuleni ngowele, kodwa kufu-
 neka loko enginako ngikuwezise.

(21) ngakunye, ngigaphele impisi ingadli inkukhu, nentukhu ingadli amabele. Uma ngihambisa impisi kugala inkukhu izosala idla amabele, ianti noma ngihambisa amabele impisi izokudla inkukhu. Manje ngizokwiza kanjani?

(Ngingakwiza kanjena: - Nginga wiza inkukhu kugala ngishiye impisi namabele ngoba kayiwadli amabele, bese ngibuyisa ngizothatha impisi. Uma sengifike ngaphesheya lapho kukhona inkukhu, bese ngithatha inkukhu ngibuyele nayo emuva, ngiya lapho kukhona khona amabele. Ngifike ngiyibeke inkukhu bese ngiwezisa amabele manje ngiwayise lapho kukhona impisi manje. Ngibuyete ngithathe inkukhu ngiwele nayo. Kube singiqedileke, kwalungani.)

Nginabantu bani abane, ababili bahamba phambili; ababili baya-

(22) Landela. Kodwa abaficani neze, ngi-
sho sebegijima bangakanani.
Noma hemi kabathintani nakani,
(Amasondo engola.)

Nginenkosi abusa abantu a ba-
ningi kodwa lenkosi yona aye-
nzi lutho nyazikhalela njena abantu
abayise benzelayo kodwa nayo yenza
yonke imizamo yokuba bathole
uhudla ngaso senke isikhathi.
Uma ingakho ibakhohlwe noma ilanga
linye njena bangakhohlwa nokuthi
kazonyakaza kanjani. Kutheke
nge nge imini kuvela impi pha-
kathi kombuso wa lenkosi. Kwasuka
olukhulu ukuthiwa kubantu bevukela
inkosi. Bathuma izwi kuyo lokuthi:
Ababoni ukuthi iyinkosi iyabo ka-
njani abazange bona bayibeke futhi
ayibenzeli lutho. Bakhathele bona uku-
buswa inkosi engabenzeli nolwazi
bafuna ukuzibusa manje. Yawuma
inkosi ukuba bayibuse yabuyela.

700

K13/21 17*

(23) eceleni ibona ukuthi kuzochitheka
igazi labantu bayo ngoba yona iya
bathanda. Yanele yagudlaka njena
wo - batimala abantu belunywa
mayizinyoka bewela nasemaweni
bethi bayazifunela ukudla. Bala-
mba manje ngoba inkosi ayisa-
baholi i bayise ekudleni. Babona
manje ukuthi kanti inkosi lena
ibibabusa kahle kakhulu. Bahla-
ngana manje babuye bayisa izwi
enkosini sebeyocela usolo ukuba
ibathethelele ibuye izobabusa.
Ubani igama lalayo nkosi wa?
(Ngamehlo.)

End. S. 700